

EUROPOS BENDRIJOS POLITIKA VIDURIO IR RYTŲ EUROPOS ŠALIŲ ATŽVILGIU: ASOCIACIJOS POLITIKOS FORMAVIMAS IR RAIDA

RAMŪNAS VILPIŠAUSKAS

Straipsnyje pateikiami Vidurio ir Rytų Europos (VRE) šalių integracijos į Europos Bendriją (EB) teorinės analizės kontūrai. Remiantis politikos analizės metodu bei akcentuojant dinamišką politikos formavimo aspektą, analizuojama EB asociacijos politika Vidurio ir Rytų Europos šalių atžvilgiu, aptariami vidiniai bei išoriniai veiksniai, turėję įtakos asociacijos politikos struktūrai ir turiniui. Straipsnio pabaigoje, remiantis jame apibrėžtomis sąvokomis, pateikiami apibendrinimai.

Įvadas

Perfrazavus H. Szlajferį¹, VRE integracija į Europos Sąjungą (ES) gali būti analizuojama įvairiais aspektais: kaip (post)modernios civilizacijos reiškinys, kaip siaurai suprantamas ekonominis reiškinys, kaip politinis reiškinys, skatinantis naujai apmąstyti tradicinio, bet tuo pačiu metu ką tik atgauto nacionalinio suvereniteto sampratą, kaip naujos Europos saugumo struktūros sukūrimo galimybė, taip pat ir kaip specifinis ES ir jos narių-valstybių

Ramūnas Vilpišauskas - Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytojas.

© Ramūnas Vilpišauskas, 1996

politikos formavimo ir vykdymo instrumentas. Šiame straipsnyje daugiausia dėmesio aš skirsiu ES politikos formavimo mechanizmui, pirmiausia trumpai apibrėždamas teorinį analizės pagrindą ir pagrindines sąvokas, ir, remiantis tuo, aptardamas konkretų politikos pavyzdį - asociacijos politiką VRE šalių atžvilgiu, šios politikos turinio kitimą ir tai sąlygojusius veiksniai.

Šios temos pasirinkimą lėmė keletas priežasčių. Pirmiausia, Europos Bendrijos (EB) vystymasis antroje devintojo dešimtmečio pusėje, o ypač pokyčiai VRE šalyse atgaivino susidomėjimą integracijos teorijomis bei paskatino ir politikus, ir mokslininkus aktyviai reaguoti į naują situaciją Europoje. Šiuo straipsniu tikiuosi bent šiek tiek supažindinti Lietuvos auditoriją su vykstančia diskusija tarp Vakarų Europos bei JAV universitetų ir mokslinių tyrimų centrų atstovų, taip pat išprovokuoti diskusijai Lietuvos specialistus. Antra, analizuojama tema yra svarbi Lietuvos kontekste ne tik teoriniu požiūriu, bet ir praktinio politikos vykdymo bei strateginių Lietuvos užsienio politikos tikslų atžvilgiu. Galiausiai, aptariamų įvykių šiuolaikiškumas bei dinamiškumas apriboja mokslinės literatūros ratą, tuo pačiu suteikia galimybę betarpiškiau dalyvauti pačioje diskusijoje ir geriau suvokti jų praktines pasekmes.

Prieš pereidamas prie pirmosios šio straipsnio dalies, norėčiau patikslinti keletą jame vartojamų sąvokų. Paprastai Europos Bendrijos bei Europos Sąjungos pavadinimai yra vartojami priklausomai nuo aptariamų įvykių laikotarpio, laikant Maastrichto sutartį atskaitos tašku. Taip minėti terminai bus vartojami ir šiame straipsnyje. Tačiau vertėtų paminėti, jog EB (arba ES) santykių su VRE valstybėmis atveju yra tam tikra painiava. Remiantis M. Maresceau ir E. Montaguti aiškinimu, būtent "*Europos Bendrijos* yra pasirašiusios visas dvišales sutartis su [VRE šalimis]. prekybos politikos priemonės vykdo arba *Europos Ekonominė Bendrija* (prieš Maastrichto sutarties pasirašymą), arba *Europos Bendrija* (po Maastrichto sutarties pasirašymo) <...>. Europos Taryboje pirmininkaujančių valstybių išvadose yra pateikiamos nuorodos į santykius tarp [VRE šalių] bei *Europos Sąjungos* <...>. Pati narystė yra susijusi su *Europos Sąjunga*"².

Tuo tarpu į VRE šalis bus žiūrima kaip į grupę, kurios atžvilgiu EB vykdė (ir vykdo) vieningą politiką (nors pastaruoju metu jos atstovai dažnai pabrėžia, jog sprendžiant, kada ir kokias šalis pri-

imti į ES, bus atsižvelgiama į individualius kiekvienos iš jų pasiekimus). Nors taip galima sumenkinti svarbius šių valstybių skirtumus, vis dėlto, pasirinkus atskaitos tašką ES politiką, tai, manau, yra tinkamiausias šios temos analizės būdas. Tiesa, iš visų Europos sutartis su EB pasirašiusių VRE šalių, daugiausia dėmesio neišvengiamai bus skiriama Višegrado valstybėms, nes būtent derybę su jomis metu buvo formuluojama ir plėtojama asociacijos samprata.

Šiame straipsnyje remiamasi akademinio pobūdžio straipsniais bei knygomis, spaudos pranešimais bei oficialiais EB dokumentais. Nors asociacijos politikos vystymasis yra analizuojamas chronologine seka, pagrindinis straipsnio tikslas yra ne įvykių aprašymas, bet bandymas nustatyti šios politikos turinį įtakojušius veiksnius, politikos formavimo struktūrą bei vystymąsi, ypač akcentuojant jos dinamiškumą. Galiausiai, reikėtų pastebėti, jog integracijos studijos peržengia vienos disciplinos ribas, todėl šiame darbe bus remiamasi ir tarptautinių santykių, ir politinės ekonomikos, ir lyginamosios politikos atstovų pastebėjimais.

1. Pagrindinės sąvokos

Kaip jau buvo pastebėta, pokyčiai VRE, kurių atskaitos tašką dažniausiai laikomi 1989 m. įvykiais, t.y. režimų kaita Vidurio Europos šalyse, pasiekusi kulminaciją 1990 m. spalio 3 d., susivienijus Vokietijai, paskatino akademinių diskusijų, susijusių su Europos integracijos procesais bei perspektyvomis, pagyvėjimą³. Kol kas dar sunku spręsti, kuris iš egzistuojančių požiūrių į integraciją pretenduoja į dominuojančią padėtį, tačiau yra tam tikro pagrindo teigti, jog akademinės diskusijos dažniausiai vyksta tarp tradicinių paradigmų šalininkų. Kitaip sakant, tarp *neofunkcionalizmo* (*neofunctionalism*) ir *tarpyvyriausybinių bendradarbiavimo* (*intergovernmentalism*) koncepcijų šalininkų⁴.

Paprastai šias dvi koncepcijas kaip atskaitos tašką diskusijai naudoja ir mokslininkai, kurie, nepasitenkindami šių koncepcijų “nepilnais” aiškinimais, bet remdamiesi tam tikrais jų teiginiais, bando naujai formuluoti, arba “integruoti” integracijos teoriją⁵. Gilesnė naujų tendencijų integracijos teorijoje tema yra atskiro tyrimo objektas. Tuo tarpu dabar norėčiau apsiriboti pastebėjimu, jog toliau pateikiama analizė remiasi prielaida, kad galima nagrinėti

EB politikos formavimą bei santykius su VRE šalimis, pasinaudojus atskiromis šių koncepcijų išvalgomis ir teiginiais. Pradėsiu nuo pačios „integracijos“ sąvokos apibrėžimo.

Šiame straipsnyje terminas „*integracija*“ suprantamas kaip „procesas, kurio metu atskiros sistemos plėtoja struktūrą, leidžiančią bendrai siekti tų pačių tikslų bei bendrai diegti tokią pačią politiką“⁶. Naudojant tokį šio termino apibrėžimą, galima išvengti tokių aspektų, kaip antai politinės bendruomenės narių identifikavimas bei lojalumas naujoms politinėms struktūroms, nagrinėjimo. Šiuo atveju yra akcentuojamos bendros struktūros bei bendra politika.

Analitiniu pagrindu integracijos tarp EB ir VRE šalių dinamikai nagrinėti aš pasirenku EB politikos formavimo (*policy-making*) dimensiją, kurią apibrėžė C. Webbas⁷, o vėliau išplėtojo H. Wallace'as⁸. Tokiu būdu galima analizuoti veiksmus, išeinančius už institucinių Bendrijos kompetencijos apribojimų, taip pat nagrinėti intensyviai vykstančių kontaktų bei konkurencijos tarp įvairių valdymo lygių, visuomeninių ir privačių veikėjų tinklą. Šis analizės būdas yra pagrįstas keletu prielaidų. Pirma, šiuolaikiniame pasaulyje didėja tarpusavio priklausomybė (*interdependence*), dėl kurios valstybės tampa nepajėgios pasitelkti pakankamai politinių ir ekonominių išteklių tam, kad galėtų savarankiškai vykdyti savo nuostatas pagrindinėse visuomeninės politikos sferose. Nors, kita vertus, negalima būtų sumenkinti valstybės suvereniteto simbolizmo bei tautinio politinio identiteto svarbos. Antra, Europos Bendrija, arba, plačiau kalbant, Vakarų Europos regionas, savo specifika išsiskiria iš kitų pasaulio regionų ir tarptautinių organizacijų⁹.

Vyraujanti susitarimų, susijusių su EB politikos formavimu, pasiekimo forma yra derybos, kurios „glūdi pačioje politikos proceso šerdyje“¹⁰. Šioje analizėje bus pasinaudota neofunkcionalizmo teiginiais, nusakančiais derybų bei konsensuso siekimo mechanizmus, taip pat EB institucijų, valstybių-narių administracijos bei interesų grupių vaidmenį, jų tarpusavio sąveikos ir politinių sprendimų įtakojimo būdus. Ypatinga reikšmė šiuose procesuose yra skiriama Komisijai, kuri atlieka tarpininko, pagrindinio idėjų šaltinio bei susitarimo tarp derybininkų užtikrintojo vaidmenį.

Taip pat vertėtų pastebėti, jog geriau suprasti politikos formavimo procesą galima pasitelkus A. Moravcsiko apibrėžtas „nacionalinių preferencijų formulavimo“ (*national preference formu-*

lation) bei "tarpyvyriausybines strategines sąveikos" (*intergovernmental strategic interaction*) koncepcijas, ir R. Putnamo pasiūlytą "dviejų lygių žaidimų" (*two-level games*) analizės būdą. A. Moravcsiko požiūris yra grindžiamas trimis pagrindiniais elementais: racionalios valstybių elgsenos prielaida, reiškiančia, jog "ekonominės tarpusavio priklausomybės kaštų ir naudos pasvėrimas yra pagrindiniai nacionalines preferencijas apsprendžiantys veiksniai"; liberalia nacionalinių preferencijų formavimo teorija ir tarpyvyriausybiniu tarpvalstybinių derybų analizės būdu, kurie reiškia, jog "tarpyvyriausybinei konfliktų sprendimo analizei pagrindą suteikia santykinis nacionalinių preferencijų stiprumas, alternatyvių koalicijų egzistavimas bei atskirų klausimų susiejimo (*issue linkage*) galimybė"¹¹. Tuo tarpu "dviejų lygių žaidimai" - tai metafora, naudojama apibūdinant vidaus-tarptautinių veiksmų sąveiką. Tai reiškia, jog nacionaliniu lygiu "vidaus interesų grupės siekia savo tikslų, darydamos spaudimą vyriausybei, kad ši priimtų joms palankius sprendimus, o politikai siekia galios, formuodami koalicijas su šiomis grupėmis. Tarptautiniu lygiu nacionalinės vyriausybės siekia didinti savo sugebėjimą patenkinti valstybės viduje joms daromą spaudimą ir tuo pačiu mažinti neigiamas užsienio įvykių pasėkmes"¹². Šios sampratos leidžia geriau suprasti politikos formavimo procesus bei pabrėžti vidaus politikos svarbą.

Kaip bus aptarta žemiau, asociacijos politikos turinį dažniausiai lemdavo keleto veiksmų kombinacija, tarp jų pati Bendrija, organizuotų interesų grupės, valstybės-narės, atskiri įvykiai, išorės spaudimas. Pastarosios dvi veiksmų grupės šiuo atveju turėjo gana didelę reikšmę, todėl analizei naudinga būtų "prisitaikymo" koncepcija, o "mokymosi" koncepcija suteiktų EB politikos formavimo procesui vyksmo perspektyvą. Prisitaikymo tendencija egzistuoja dėl dviejų skirtingų priežasčių: "viena vertus, tautos - bei organizacijos apskritai - yra veikiamos nuolatinio spaudimo prisitaikyti prie aplinkos pokyčių. Kita vertus, jos turi polinkį prisirišti prie ankstesnės politikos". O mokymasis reiškia "veiks-mo-reakcijos procesą, kurio metu tautos - ir organizacijos apskritai - atsižvelgia į tai, kaip aplinka reaguoja į jų politiką; negatyvi reakcija skatina vidinius pokyčius"¹³. Taip pat iš žemiau pateiktos analizės bus galima pastebėti idėjų bei politinio simbolizmo politikos formavimui svarbą. Konkrečiau apibrėžiant "idėjų" sąvoką, galima nurodyti, jog tai - "visuma nematerialių dalykų - vertybių,

simbolių, ideologijų, doktrinų ir žinių, darančių poveikį politikai, ekonomikai, ir visuomenei bei skatinančių tam tikros politikos pasirinkimą”¹⁴.

Galiausiai, dėl EB ir VRE šalių tarpusavio santykių ekonominių aspektų bei jų ryšio su politiniais tikslais svarbos analizė bus papildyta politinės ekonomikos - ypač susijusios su prekybos politika - teiginiais¹⁵.

Tollesnė asociacijos politikos analizė bus suskirstyta į keletą dalių, šitaip akcentuojant pagrindinius jos vystymosi ir kitimo momentus bei tam galėjusius turėti įtakos veiksnius. Prieš pradėdamas jos nagrinėjimą, dar noriu pastebėti, jog čia nesigilinsiu į ankstesnių ryšių tarp EB ir VRE valstybių aptarimą, oficialių santykių užmezgimą 9-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje bei pradinę EB reakciją į pokyčius VRE, tarp jų pagalbos priemonės bei “pirmos kartos” (*first generation*) prekybinius susitarimus. Įvykių sparta 1989-1990 m. VRE šalyse privertė EB panaudoti “standartines procedūras”, taikomas Bendrijos užsienio politikos srityje. Tačiau labai greitai tapo aišku, jog šių tradicinių priemonių naujojoje situacijoje nebepakanka.

2. Pradinė Europos asociacijos samprata

1989 m. Vengrijoje, Lenkijoje bei Čekijos ir Slovakijos Federalinėje Respublikoje į valdžią išrinktos naujos vyriausybės Prekybos ir bendradarbiavimo susitarimus, pasirašytus su EB 1988-1990 m., netrukus pradėjo laikyti nebeatitinkančiais politinės realybės. 1990 m. jos paskelbė, kad savo šalių priėmimą į EB laiko vienu iš pagrindinių tikslų. Ir EB Komisijos, ir daugumos valstybių-narių pirmąją reakciją galimų būtų nusakyti taip: artimiausiu metu jokios VRE šalies narystė EB negali būti net svarstoma, nes tuo metu Bendrijoje buvo rūpinamasi įgyvendinti paskutinį vidaus rinkos etapą bei diskutuojama dėl Ekonominės valiutinės sąjungos bei Politinės sąjungos kūrimo¹⁶. Pastebėtina, jog EB šalių diskusija, susijusi su politikos VRE šalių atžvilgiu formavimu, nuo pat pradžios vyko “gilinimo” ir “platinimo” priešpriešinimo forma. Tai buvo tradicinė reakcija, priimant Didžiąją Britaniją, Airiją ir Daniją 1972 m., taip pat Portugaliją bei Ispaniją 1986 m. Šį kartą Komisijos prioritetine kryptimi buvo rengimasis 1991 m. Tarpvyriausybinei konferencijai, kurios metu buvo tikimasi konsoliduoti

ir išplėsti Bendrijos *acquis communautaire*. Kaip savo kalboje, pasakytoje Europos koledže Belgijoje 1989 m. spalio mėnesį, pabrėžė Komisijos prezidentas J. Delorsas, “pokyčiai Rytų Europoje parodė, jog iškilo būtinybė EB sustiprinti savo institucijas”, o “patobulinimai, numatyti Vieningame Europos akte yra nepakankami, kad Bendrija galėtų efektyviai reaguoti į istorijos eigos pagreitėjimą”¹⁷. Tokiai politikai pritarė ir dalis valstybių-narių, tarp jų Prancūzija, kuri, susirūpinusi Vokietijos įtakos stiprėjimu, EB “gilinimu” siekė stipriau “prikaustyti” Vokietiją prie Bendrijos, taip pat Beneliukso valstybės, tradiciškai esančios EB kompetencijos plėtimo šalininkėmis. Vokietija, nors ir skatinama aktyvią politiką VRE šalių atžvilgiu, pripažino, jog pirmiausia Bendrija turi pati instituciškai pasirengti galimam naujų narių priėmimui. Galima sakyti, jog valstybių-narių nuomonė šiuo atžvilgiu toli gražu nebuvo vieninga. Pavyzdžiui, “gilinimo” strategijos šalininkai įtarė, jog Didžioji Britanija aktyviai ir geranoriškai rėmė - tiesa, dažniau deklaracijomis, o ne pinigais - pokyčius VRE bei pirmoji pasiūlė kurti asociacijos ryšius su šio regiono šalimis, būtent siekdama sulėtinti “gilinimo” procesus.

Taigi, į VRE valstybių reikalavimus Bendrija atsakė, paskelbdama apie nuostatą užmegsti “ypatingus” santykius su šiomis šalimis, kurie būtų užtikrinti, pasirašius asociacijos sutartis. Šios sutartys turėjo remtis Romos sutarties 238 str.¹⁸. Remdamasi 1989 m. gruodžio 8-9 d. Strasbūre EB Tarybos priimtomis Išvadomis, kuriose buvo sakoma, jog Bendrija “tęs tinkamų asociacijos su ekonominių ir politinių reformų keliu einančiomis valstybėmis formų paiešką”¹⁹, 1990 m. sausio 20 d. Ministrų taryba nutarė įpareigoti Komisiją parengti pasiūlymus dėl asociacijos sutarčių sudarymo su šiomis valstybėmis. Tai buvo įvardinta kaip EB ir VRE šalių tarpusavio santykių “antroji karta” (*second generation*). 1990 m. balandžio mėnesį Dubline vykusiame ypatingame EB Tarybos susitikime buvo nutarta, jog reikia parengti pasiūlymus dėl asociacijos sutarčių sudarymo su tomis valstybėmis, kurios akivaizdžiai judėjo liberalios demokratijos link, t.y. Vengrija, Lenkija bei Čekijos ir Slovakijos Federaline Respublika.

1990 m. rugpjūčio mėnesį Komisija parengė savo pasiūlymus dėl asociacijos sutarčių struktūros ir turinio. Pažymėtina, jog šiame dokumente, pavadintame *Asociacijos sutartys su Vidurio ir Rytų Europos šalimis: bendra struktūra*, buvo pabrėžtinai nurodyta, jog even-

tuali narystė EB “nėra vienas iš asociacijos sutarčių tikslų”, taip pat papildoma, jog šios asociacijos sutartys “yra savaime svarbios” (*have a special value in themselves*) ir turi būti atsietos nuo priėmimo į Bendriją svarstymo²⁰. Remiantis U. Sedelmeieriu²¹, būtent formuluotė, jog asociacijos sutartys yra “savaime svarbios”, teikia pagrindą manyti, kad Komisija artimiausiu metu nenumatė kokybinių pokyčių EB ir VRE šalių santykiuose. Prieš pereinant prie pačių derybų dėl asociacijos sutarčių proceso nagrinėjimo, reikėtų paminėti keletą išorinių Bendrijos atžvilgiu įvykių, galėjusių turėti įtakos šiam procesui.

Pirmiausia, vienas iš veiksnių, nukreipusių Vakarų politikų dėmesį nuo VRE regiono, buvo konfliktas Persų įlankoje. Kitas veiksnys buvo prasidėjęs konfliktas Jugoslavijoje. Galiausiai, prieš šių įvykių galima priskirti bandymą įvykdyti perversmą Maskvoje 1991 m. rugpjūčio mėnesį, pastūmėjusį Komisiją ir kai kurias valstybes-nares pripažinti būtinybę aktyviau paremti reformas VRE valstybėse. Pavyzdžiui, pastarasis veiksnys turėjo tiesioginės įtakos EB politikos Baltijos šalių atžvilgiu pasikeitimui - jau rugsėjo 8-14 d. Komisijos misija aplankė Estiją, Latviją ir Lietuvą, siekdama įvertinti politinių ir ekonominių reformų pasiekimus šiose šalyse bei nustatyti būsimos paramos prioritetus.

3. Derybų dėl asociacijos sutarčių procesas

Derybos dėl asociacijos sutarčių tarp EB ir VRE šalių buvo gana sunkios, o porą kartų apskritai nutrūkusios - vieną kartą 1991 m. vasarą iš jų pasitraukus Lenkijai, kitą - 1992 m. rudenį dėl Bulgarijos pasitraukimo iš derybų proceso²². Daugiausia nesutarimų kilo dėl būsimosios narystės numatymo asociacijos sutartis pasirašiusioms šalims ir dėl EB rinkos atvėrimo “jautrioms” prekėms iš VRE.

Kaip jau minėjau, Komisija iš pradžių asociacijos sutartis laikė alternatyva narystei. Kad skirtųsi nuo ankstesnių tarp EB ir trečiųjų šalių (pvz., Turkijos, Graikijos) pasirašytų asociacijos sutarčių, kuriose buvo užfiksuotos aiškos nuorodos į būsimą narystę, jos pavadintos Europos sutartimis. Tokia nuostata buvo sunkiai priimtina Bendrijos derybų partnerėms, kurios kuo ankstyvesnį priėmimą į EB laikė vienu iš svarbiausių politikos tikslų. Oficialaus vizito į Komisiją metu 1991 m. balandžio mėnesį Lenkijos

Prezidentas Lechas Valęsa pažymėjo, jog į sutarties preambulę turėtų būti įtraukta speciali nuoroda dėl būsimo Lenkijos priėmimo į EB²³. Lenkijos grasinimai blokuoti derybas privertė Tarybą suteikti Komisijai lankstesnių įgaliojimų. Pažymėtina, kad labiausiai bet kokiam Europos sutarčių susiejimui su galima naryste ir bet kokiai integracijai, galinčiai sukelti pavojų EB kaip teisinės struktūros funkcionavimui, priešinosi Beneliukso valstybės. Tačiau, sulaukusi Didžiosios Britanijos bei Vokietijos paramos, Komisija sutarčių preambulėse galiausiai pripažino asocijuotų valstybių norą tapti EB narėmis. Tiesa, buvo pasirinkta tokia formuluotė, kurioje teigiama, jog priėmimas į EB yra ne abipusis, o tik asocijuotos šalies tikslas. Taip pat nutarta, jog narystei būtinos ekonominės ir politinės reformos bus vykdomos išimtinai Europos sutarčių ir PHARE programos rėmuose.

Kitas nesutarimų tarp derybininkų šaltinis buvo susijęs su EB valstybių nenoru leisti VRE šalių gamintojams laisvai prieiti prie jų rinkų "jautriuose" (pvz. žemės ūkio, plieno, tekstilės) sektoriuose. Kaip ir galimos narystės klausimas, rinkų atvėrimas kėlė nesutarimus pačioje Komisijoje. Pirmasis Generalinis direktoratas (GD I), atsakingas už išorinius santykius, palaikomas Ketvirtąjo Generalinio direktorato (GD IV), atsakingo už konkurenciją, teikė pirmenybę prekybos liberalizavimui, atsižvelgus į VRE valstybių norus. Tačiau daugelis komisarų, ypač už pramonę atsakingas komisarai (GD III), kur kas atsargiau žiūrėjo į prekybos nuolaidas. Nepaisydami Vokietijos "retorinių" įsipareigojimų VRE šalių integracijai į EB, suinteresuotumo stabilumu šiame regione bei svarios finansinės paramos jame vykstančioms reformoms, derybose dalyvavę Vokietijos atstovai nepanoro leisti didėti importui vietinių plieno, anglies ir žemės ūkio gamintojų sąskaita. Tokia Vokietijos pozicija tapo pavyzdžiu kai kurioms kitoms valstybėms-narėms, norėjusioms apsaugoti "jautrias" savo ūkio šakas (pvz., Portugalijai - tekstilę, o Prancūzijai, spaudžiamai vietinių žemės ūkio lobistų bei demonstracijas surengusių fermerių, - žemės ūkį²⁴). VRE šalių nepasitenkinimas siūlomomis prekybos nuolaidomis privertė Komisiją du kartus prašyti Tarybą išplėsti jos derybų įgaliojimus, tačiau po nežymių nuolaidų (potencialiai ilgalaikiai prekybos barjerai "jautriuose" šakose buvo palikti) VRE valstybės priėmė Bendrijos pasiūlymą. Taigi, asociacijos formą sąlygojo ir EB priešinišasis politikos pokyčiams bei vidiniai politiniai nesutarimai, ir

pastangos rasti tinkamą bendradarbiavimo su asocijuotomis šalimis formą.

1991 m. gruodžio 16 d. buvo pasirašytos Europos sutartys su Lenkija, Vengrija, bei Čekijos ir Slovakijos Federaline Respublika²⁵. Kadangi tai yra „mišrios“ (*mixed*) sutartys, t.y. apimančios ir kultūrinį bendradarbiavimą, ir politinį dialogą, priklausančius ne Bendrijos, bet valstybių-narių kompetencijai, jos turi būti ratifikuotos visose valstybėse-narėse. Siekiant greičiau nustatyti prekybos režimą, buvo sutarta, kad „Europos sutarčių prekybos nuostatos bus įgyvendintos pagal tarpines (*interim*) sutartis“²⁶. Asociacijos sutartys, pakeičiančios prekybos ir bendradarbiavimo sutartis, vėliau buvo pasirašytos su Rumunija (1993 m. vasario 1 d.), Bulgarija (1993 m. kovo 8 d.), Lietuva, Latvija, Estija²⁷ (su kiekviena iš jų 1995 m. birželio 12 d.) ir Slovėnija (1996 m. birželio 10 d.). Visos jos yra labai panašios savo struktūra ir turiniu (su tam tikrais specifiniais skirtumais), visose yra nuoroda į narystę, visose numatoma sukurti laisvos prekybos zoną tarp sutarties šalių, visose yra numatytas šalių bendradarbiavimas daugelyje sričių ir pan. Tačiau šio straipsnio tikslas yra ne Europos sutarties, bet asociacijos sampratos kaitos ir tai lėmusių veiksnių analizė. VRE šalių integracijos į EB formų paieška, prasidėjusi 1989 m., vyko gana intensyviai. Tarp įvykusių svarbių kokybinių pokyčių, ypač pažymėtinas Kopenhagos EB Tarybos susitikimas bei jame priimtos išvados. Pagrindiniai pokyčiai EB asociacijos politikoje įvyko būtent 1992-1993 m, jų išsamesnis nagrinėjimas yra pateikiamas žemiau.

4. Asociacijos sampratos kitimas

1992 m. birželio 26-27 d. Lisabonoje susirinkusios EB Tarybos kvietimu, gruodžio 11-12 d. Edinburge įvykusiame EB Tarybos susitikime Komisija pateikė pranešimą *Artimesnės asociacijos su Vidurio ir Rytų Europos šalimis link*, kuriame buvo įvertinta VRE šalyse pasiekta pažanga bei pasiūlyti tolesni asociacijos proceso žingsniai. EB Taryba pranešė, jog kitame susitikime ji „priims sprendimus dėl įvairių Komisijos pranešimo dalių, siekdama parengti asocijuotas šalis priimti į sąjungą“²⁸. Antrajame pranešime, parengtame remiantis pristatytuoju gruodžio mėnesį, Komisija numatė konkretesnes asociacijos gilinimo priemones.

Didesnis Komisijos aktyvumas, pastebimas po Europos sutarčių pasirašymo su Višegrado šalimis, paskatino kai kuriuos ana-

litikus teigti, jog “politinė inžinerija bei Komisijos vadovavimas tapo pagrindiniais veiksniais, sąlygojusiais [asociacijos] politikos formulavimą Kopenhagos viršūnių susitikime”²⁹. Platesnė ES vidaus bei išorinių procesų analizė gali padėti geriau suprasti, kas sąlygojo Kopenhagos viršūnių susitikime priimtus sprendimus.

1990 m. gruodžio mėn. Romos EB Tarybos susitikime prasidėjusios dvi tarpvyriausybines konferencijas tęsėsi. 1991 m. gruodžio mėn. EB Tarybos susitikime Maastrichte buvo pristatytas kiekvienos iš jų pranešimas, o 1992 m. vasario mėnesį užsienio reikalų bei finansų ministrai Maastrichte formaliai pasirašė Sutartį dėl Europos Sąjungos (*Treaty on European Union*). Į šios sutarties pasirašymą vedęs derybų procesas buvo sunkus beveik visais svarstomais klausimais. Tai sąlygojo Komisijos aparato administracinio krūvio padidėjimą, su kuriuo jai, ir ypač GD I teko taikytis, derantis dėl asociacijos sutarčių 1991 m. Pvz. 1991 m. Komisijos programoje buvo numatyta ne mažiau kaip 11 prioritetinių veiklos krypčių³⁰. Tuo tarpu, išsprendus visus pagrindinius su Maastrichto sutarties ratifikavimu susijusius sunkumus ir užtikrinus pagrindinį Komisijos tikslą, santykių su VRE šalimis reikšmė padidėjo.

Prie vidinių pokyčių prisidėjo ir Komisijos personalo kaita 1993 m. sausio mėn. Išėjus išorinių santykių komisarui F. Andriesenui, buvo įkurtos dvi naujos pareigybės. GD išoriniams politiniams santykiams ir bendrai užsienio bei saugumo politikai vadovauti ėmėsi buvęs Olandijos užsienio reikalų ministras H. Van den Broekas, o GD I, atsakingam už išorinius prekybinius santykius, - buvęs konkurencijos komisaras Leonas Brittanas. Gana greitai jie abu pradėjo siekti, kad būtų vykdoma atviresnė politika VRE šalių atžvilgiu. Šie pokyčiai buvo gana svarbūs, numatant ir pateikiant konkrečias rinkos atvėrimo priemones, todėl, Sedelmeierio nuomone, “besiruošiant Kopenhagos susitikimui, Komisija, ir ypač išorinių santykių komisaras, atliko tikro lyderio vaidmenį”³¹.

Asociacijos politikos kitimą sąlygojo ir keletas išorinių veiksmų. Vienas iš tokių pokyčių katalizatorių - akademinų ekspertų kritinė reakcija į pasirašytas pirmąsias Europos sutartis. Nors bendra Europos sutarčių struktūra buvo vertinama teigiamai, gana kritiškai buvo atsiliepiama apie neadekvačias prekybos nuolaidas “jautrioje” šakose, taip pat apie dalyvavimo bendros politikos formavimo procese formas. Buvo teigiama, jog VRE šalys, priimdamos Bendrijos joms peršamas sąlygas, susijusias su ekonomine politika,

pagalba, investicijomis, labai apribojo savo pasirinkimą bei reformos vykdymo priemones. Joms nebuvo suteikta nė viena iš garantijų, kurias anksčiau EB buvo suteikusi Graikijai, Portugalijai, Ispanijai ar Rytų Vokietijai. Ši kritinė reakcija padarė poveikį politikų "mokymosi" procesui ir kartu su kitais veiksniais prisidėjo prie politikos kaitos³².

Antras svarbus spaudimo šaltinis buvo pačios asocijuotos šalys, ypač Višegrado valstybės. Tuo metu smarkiai smuko prekyba tarp buvusių Ekonominės Savitarpio Pagalbos Tarybos (ESPT) narių, ypač tarp jų ir Sovietų Sąjungos. ESPT iširimas bei politinė ir ekonominė Sovietų Sąjungos disintegracija atsispindėjo neigiamame VRE šalių balanse. Prie vidinės šių šalių recesijos prisidėjo ir tradicinių rinkų buvusioje Sovietų Sąjungoje praradimas, Rytų Vokietijos, buvusios svarbios prekybos partnerės, susijungimas su Vakarų Vokietija, konvertuojamų valiutų trūkumas ir pan³³. Sąmoninga prekybos reorientacija į Vakarus taip pat prisidėjo prie ekonominio nuosmukio, kadangi VRE šalių prekybiniais ryšiais su ES buvo būdingos didžiulės asimetrijos; skirtingai, nei buvo manyta ES, asocijuotų šalių prekyba su Sąjunga buvo aiškiai deficitinė. Tai skatino nepasitenkinimą prekybinėmis Europos sutarčių nuostatomis VRE šalyse, nors prekybos deficitai didėjo taip pat ir dėl bendro restruktūrizavimo proceso, pažymėto kylančio nedarbo bei krentančiais gyvenimo lygio standartais, galinčių sukelti socialinius neramumus. Taigi, buvo manoma, jog aukšti EB prekybos barjerai VRE eksportui "jautriose" šakose yra ne tik nepateisinami ekonomiškai, bet ir rizikingi³⁴.

Konfliktas Bosnijoje-Hercegovinoje kėlė potencialią grėsmę viso regiono stabilumui, tuo tarpu migruojančiųjų į Vakarus skaičiai rodė, jog migruojančių dėl ekonominių priežasčių iš VRE šalių buvo kur kas mažiau nei karo pabėgėlių iš konflikto apimto regiono. Tai skatino ES ir jos valstybių-narių politikus suvokti prekybos liberalizavimo bei investicijų srautų į VRE šalis stabilizuojančius efektus.

Derybose Višegrado valstybių vyriausybės panaudojo minėtus argumentus (blogą ekonominę situaciją) kartu su moraliiniu spaudimu dviejuose memorandumuose, pateiktuose ES 1992 m. ir 1993 m. Juose ES buvo labai skatinama pateikti aiškų sąlygų narystei sąrašą bei priėmimo į Sąjungą grafiką.

Šie aukščiau minėti veiksniai skatino atviros asociacijos politikos svarbos suvokimą bei atviresnį požiūrį EB Taryboje. Didžioji Britanija ir Danija pasinaudojo savo kaip Taryboje pirmininkaujančių valstybių padėtimi tam, kad suteiktų naują postūmį diskusijoms

dėl ES išplėtimo bei santykiams su VRE šalimis gerinti, ypač prekybos nuolaidų atžvilgiu. Vokietija taip pat rėmė Kopenhagos viršūnių susitikimui skirtus Komisijos pasiūlymus³⁵. 1993 m. kovo mėn. pasikeitus vyriausybei, pasikeitė Prancūzijos užsienio politikos akcentai, tarp jų ir požiūris į VRE šalis³⁶. Dosnesnės politikos pastarųjų atžvilgiu rėmimo stiprėjimas tarp minėtų ES šalių paskatino ir kitų valstybių-narių konsensuą dėl tolesnių nuolaidų VRE atžvilgiu politinės būtinybės. Tai atsispindėjo Tarybos priimtoje „horizontalioje“ tolesnio prekybos liberalizavimo koncepcijoje. Ja remiantis, grupė „aukšto lygio“ politinių direktorių gavo užduotį pasiekti nemažų nuolaidų visose produkcijos šakose, užuot ekspertų darbo grupėms tyrus rinkos atvėrimo galimybes atskirose produktų grupėse, kadangi antruoju atveju sprendimus lengviau gali paveikti kai kurių sričių interesų grupės. Rimtai nebebuvo ginčijama ir VRE šalių piėmimo į ES idėja, vienintelis ginčytinas klausimas šiuo atveju buvo priėmimo kriterijų nustatymas.

Taigi, vidinių bei išorinių veiksnių derinys gerokai pakeitė ES politiką VRE šalių atžvilgiu. Tai atsispindėjo Kopenhagos viršūnių susitikime priimtuose sprendimuose.

5. Kopenhagos ES Tarybos Išvados

Remdamasi Komisijos pranešimu, parengtu Edinburgo ES Tarybos kvietimu, Kopenhagos ES Taryba surengė diskusiją dėl santykių tarp Bendrijos ir VRE šalių, su kuriomis Bendrija yra sudariusi arba rengiasi sudaryti Europos sutartis³⁷. Bendrija ir jos narės išreiškė savo paramą transformacijos procesams, vykstantiems VRE šalyse, ir pripažino, jog taika ir saugumas priklauso nuo šių procesų sėkmės.

Pagrindinis politinis akcentas, nuskambėjęs šiame viršūnių susitikime, buvo susitarimas, jog „asocijuotos VRE šalys, pareiškusios norą, galės tapti Europos Sąjungos narėmis. Priimama bus iš karto, kai tik asocijuota valstybė galės priiimti su naryste susijusias pareigas, patenkindama reikiamas ekonomines ir politines sąlygas“³⁸. ES Taryba nustatė nemažai sąlygų, kurias turės patenkinti VRE šalys, norinčios tapti ES narėmis: demokratiją užtikrinančių institucijų stabilumas, įstatymo viršenybė, pagarba ir rūpinimasis žmogaus teisėmis bei mažumomis, veikiančios rinkos ekonomikos egzistavimas bei gebėjimas atsilaikyti prieš konkurencinį spaudimą ir rinkos jėgas pačioje Sąjungoje, gebėji-

mas priiimti *acquis* ir pritarti Maastrichto sutarties tikslams. Pati ES turėtų būti pajėgi absorbuoti naujus narius, tuo nesukeldama pavojaus integracijos procesui.

Kopenhagos ES Taryba pasiūlė asocijuotoms šalims įsitraukti į struktūrinį dialogą su Sąjungos institucijomis; politinio dialogo skatinimą pasiūlyta suderinti su pagreintu EB rinkų atvėrimu.

Pažymėtina, jog Kopenhagos viršūnių susitikime buvo nutarta egzistuojančias prekybos sutartis su Baltijos šalimis išplėtoti į laisvos prekybos sutartis, o, esant reikiamoms sąlygoms, pasirašyti su jomis Europos sutartis. Galima spėti, jog šių svarbių Baltijos valstybėms sprendimų priėmimas buvo didžia dalimi įtakotas Danijos pirmininkavimo Taryboje bei jau vykusių derybų dėl narystės tarp ES ir Švedijos bei Suomijos. Galbūt tai buvo susiję su Lietuvos bei Estijos priėmimu į Europos Tarybą 1993 m. gegužės 14 d.

Kopenhagos ES Tarybos sprendimai turėjo simbolinės reikšmės ES santykiams su VRE šalimis. Taip pat didelės praktinės reikšmės turėjo rinkos liberalizavimas bei politinio dialogo skatinimas. Kita vertus, Kopenhagoje priimti sprendimai buvo kritikuojami - ir ekonominiu, ir politiniu pagrindu. Priėmimo kriterijų atžvilgiu kritikos susilaukė išlyga, kad ES pati turi būti pajėgi absorbuoti VRE šalis, nes tai suteikė didelę interpretacijos laisvę priešišškai VRE šalių priėmimo atžvilgiu nusiteikusioms ES valstybėms-narėms³⁹. Taip pat buvo kritikuotos prekybos nuolaidos - esą nepakankamos, atveriančios ES rinką ir neapimančios tokių svarbių - žemės ūkio ir tekstilės - šakų⁴⁰. Tačiau vertinant šiuos sprendimus platesniu ES politikos vystymosi kontekstu, jie reiškė poslinkį nuo pagalbos ir sąlyginės asociacijos politikos link sąlyginio kandidato narystės pripažinimo, paremto tiksline pagalba. Jie rodo kokybinį asociacijos politikos pakitimą, kai Europos sutartis, buvusios alternatyva narystei, tapo pagrindiniu priėmimo kanalu, o pats priėmimas - bendru abiejų pusių tikslu. Galiausiai, Kopenhagos ES Tarybos sprendimai tapo žingsniu nuo reaktyvaus pobūdžio, inercinės *ad hoc* politikos priemonių link atviresnės ilgalaikės Europos integracijos strategijos.

Išvados

Politikos formavimo struktūra. Ši trumpa analizė rodo, jog politikos formavimas ES yra kompleksiškos sąveikos tarp įvairių

valdžios lygių, visuomeninių bei privačių veikėjų rezultatas. Politikos formavimo procesą galima apibūdinti kaip vieną kitą sekančias pakopas - dalinius kompromisus, pasiektus veikiant išoriniams bei vidaus veiksniams ir išsipareigojimams. Jame sunku išžvelgti "nacionalinį interesą" realizmo prasme, o pats derybų procesas liudija, jog yra daug besiskiriančių interesų ir preferencijų, kylančių iš įvairių valdžios lygių, Komisijos, interesų grupių; politikos formavimo procesui yra būdinga įtampa tarp šakinių ekonominių interesų bei politinių strategijų, egzistuojanti tarp valstybių-narių, Taryboje, Komisijoje bei tarp Komisijos ir valstybių-narių.

Skirtingai nei teigia neofunkcionalizmo atstovai, būtent atskirų asociacijos politikos detalių "politizavimas" skatina integracijos procesą. Tuo tarpu aiškių politinių tikslų nebuvimas suteikia ekonominėms interesų grupėms galimybę ginti joms naudingą *status quo* - šaltojo karo geopolitikos produktą - ir stabdyti asociacijos politikos plėtrą. Platesne prasme, galima pastebėti konfliktą tarp siaurų šakinių jėgų ir platesnės politinės integracijos strategijos⁴¹. ES asociacijos politika VRE šalių atžvilgiu vystėsi dėl besikeičiančių politikos preferencijų Komisijoje bei valstybėse-narėse. Komisijos pozicija nebuvo pastovi, jos padėtis priklauso nuo administracinių pajėgumų, konkuruojančių kryptų, atskirų asmenų vadovavimo savybių. Tuo tarpu valstybių-narių užimama pozicija priklauso nuo daugelio veiksnių, tarp jų rinkiminių išsipareigojimų, interesų grupių aktyvumo, vadovų, geografinių nuotolių, suinteresuotumo saugumu ir prekybiniais ryšiais VRE. Labai svarbus yra ES Tarybos pirmininkaujančio vaidmuo (pvz., Danijos 1993 m. Kopenhagos viršūnių susitikime priimtiems sprendimams). Galiausiai, reikia pažymėti išorės veiksnių svarbą politikos formavimui. Nuolatinis spaudimas iš VRE šalių pusės, "ekspertų bendrijos" kritika skatino aktyvesnę ir atviresnę ES politiką VRE atžvilgiu.

Politikos turinys. Vienas iš pagrindinių ES asociacijos politikos bruožų - politikos priemonių "priklausomumas" (*conditionality*) nuo VRE šalių pažangos demokratijos ir rinkos ekonomikos įdiegimo linkme. Nesutarimai tarp valstybių-narių, Komisijos ir valstybių-narių bei pačių institucijų viduje sąlygojo gana ribotą "Europos asociacijos" formulę, sukurtą, remiantis tradicinės prekybos sutarties samprata, apimančia standartines prekybos liberalizavimo bei protekcijos priemones (bei naują elementą - "politinį dialogą"). Dėl prioriteto suteikimo EB vidaus reikalams ir su tuo

susijusio nesugebėjimo išradingai reaguoti į greitai kintančią aplinką, asociacijos politika jos formavimo pradžioje nenumatė būsimos VRE šalių narystės Bendrijoje, beveik nesumažino prekybos barjerų tose šakose, kuriose VRE šalių eksportuojami produktai santykinai pranašesni. Tuo tarpu didžiąją dalį transformavimo ir restruktūrizavimo kaštų teko padengti pačioms asocijuotoms valstybėms, nors tuo pat metu reikėjo vykdyti ES peršamas politikos priemones.

Palanki vidaus bei išorinių įvykių kombinacija lėmė asociacijos politikos kokybinį pasikeitimą, įtvirtintą Kopenhagos ES Tarybos sprendimais. Aktyvi Komisijos veikla, palaikoma išorinių interesų bei Tarybos narių koalicijos, lėmė VRE šalių pripažinimą potencialiais partneriais. Tačiau galima pastebėti ir kita: greitai keičiantis aplinkai, mokymasis ir inovacijos, reaguojant į išorės pokyčius, bei konsensuso pasiekimui reikia laiko. Tuo tarpu susidaro išpūdis, jog pagrindinė pokyčių, į kuriuos turėjo reaguoti EB, savybė buvo greitis. Šiai temai, t.y. greičio poveikiui politikos formavimui, galima būtų skirti atskirą darbą. O šį baigsiu, grįždamas prie straipsnio pradžioje pateikto integracijos apibrėžimo. Remiantis juo, ES asociacijos politiką VRE šalių atžvilgiu galima apibūdinti kaip tinkamų teisinių ir institucinių jų integravimo formų į Sąjungą paiešką. Tuo tarpu pats integracijos procesas prasidės sėkmingai plėtojantis ir įgyvendinant priėmimo strategiją (*pre-accession strategy*).

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Szlajfer H. *Future Membership in European Union and Transformations in Central Europe: Political and International Security Problems* // The Polish Quarterly of International Affairs. - 1995. - Vol. 4. - No. 4. - P. 7.

² Maresceau M., Montaguti E. *The Relations Between the European Union and Central and Eastern Europe: A Legal Appraisal* // Common Market Law Review. - 1995. - Vol. 32. - P. 1327.

³ Žr.: Wallace H. *The Europe That Came in From Cold* // International Affairs. - 1991. - Vol. 67. - No. 4. - P. 647-663; W. Wallace. *From Twelve to Twenty-Four? The Challenges to the EC Posed by the Revolutions in Eastern Europe* // Crouch C., Marquand D. (eds.). *Towards Greater Europe? A Continent without an Iron Curtain*. - Oxford: Blackwell Publishers. - 1992; Baldwin R. *Towards an Integrated Europe* - London: CEPR. - 1994; Smith A., Wallace H. *The European Union: Towards a Policy for Europe*. - International Affairs. - 1994. - Vol. 70. - No. 3. - P. 429-444; Butler F. *Political Community in Integration Theories: A Blind Alley?* // Politics. - 1996. - Vol. 16. - No. 1 - P. 53-61.

⁴ Neofunkcionalizmo koncepcija, tiesa, šiek tiek performuluota, ypač atgavo

populiarumą dėl vidinio EB vystymosi aštuoniasdešimtųjų antroje pusėje ir vėliau, t.y. pradedant Vieningo Europos akto pasirašymu ir baigiant Mastrichto susitarimu (arba vystymosi nuo "negatyvios" link "pozityvios" integracijos formų). Žr.: Taylor P. *The New Dynamics of EC Integration in 1980s* // J. Lodge (ed.). *The European Community and the Challenge of the Future*. - London: Pinter Publishers. - 1989; George S. *Politics and Policy in the EC*. - Oxford: Oxford University Press. - 1991; Tranholm-Mikkelsen J. *Neo-Functionalism: Obstinate or Obsolete? A Reappraisal in the Light of the New Dynamism of the European Communities* // *Millennium: Journal of International Studies*. - 1991. - Vol. 20. - No. 1. - P. 1 - 22; Sbragia A. M. (ed.). *Euro-Politics. Institutions and Policy-making in the 'New' EC*. - Washington: The Brookings Institution. - 1992; Sandholtz W. *Choosing Union: Monetary Politics and Maastricht* // *International Organizations*. - 1993. - Vol. 47. - No. 1. - P. 1-39.

⁵ Pvz.: Cameron D. R. *The 1992 Initiative: Causes and Consequences* // A. M. Sbragia (ed.). *Op. cit.*; Huelshoff M. G. *Domestic Politics and Dynamic Issue Linkage: A Reformulation of Integration Theory* // *International Studies Quarterly*. - 1994. - Vol. 38. - P. 255-279; Gehring T. *Integrating Integration Theory: Neofunctionalism and International Regimes*. - Florence: EUI Working Paper RSC. - 1995. - No. 95/39; O'Neil M. *The Politics of European Integration*. - London: Routledge. - 1996.

⁶ Kaplan M. A. *System and Process in International Politics*. - New York: John Wiley and Sons. - 1957. - P. 98.

⁷ Webb C. *Theoretical Perspectives and Problems* // Wallace H., Wallace W., Webb C. (eds.). *Policy-Making in the European Communities*. - Chichester: John Wiley & Sons. - 1983.

⁸ Wallace H. *Politics and Policy in the EU* // Wallace H., Wallace W. (eds.). *Policy-Making in the European Union*. - Oxford: Oxford University Press. - 1996.

⁹ Ibid. - P. 15-19.

¹⁰ Ibid. - P. 33.

¹¹ Moravcsik A. *Preferences and Power in the EC: A Liberal Intergovernmental Approach* // *Journal of Common Market Studies*. - 1993. - Vol. 31. - No. 4. - P. 480-481.

¹² Putnam R. D. *Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games* // *International Organizations*, 1988. - Vol. 42. - No. 3. - P. 434.

¹³ Goldmann K. *Change and Stability in Foreign Policy*. - New York: Harvester Wheatsheaf, 1988. - P. 3-4.

¹⁴ Wallace H. (1996). *Politics and Policy in the EU* // Wallace, H., Wallace, W. (eds.). *Op. cit.* - P. 8.

¹⁵ Žr.: Baldwin R. *Op. cit.*

¹⁶ Gower J. *EC Relations with Central and Eastern Europe* // Lodge J. (ed.). *Op. cit.* - P. 289; Kennedy D., Webb D. *The Limits of Integration: Eastern Europe and the EC* // *Common Market Law Review*. - 1993. - Vol. 30. - P. 1102-1103.

¹⁷ Delors, *the History Man* // *The Economist*. - 1989. - 21 October. - P. 68

¹⁸ Romos sutarties 238 str. sakoma, jog "Bendrija gali sudaryti sutartis su viena ar daugiau valstybių ar tarptautinių organizacijų, kuriomis būtų įtvirtinama asociacija, apimanti abipuses teises ir pareigas bei specialias procedūras".

¹⁹ *Commission of the EC. EC Bulletin*. - December 1989. - No. 12. - P. 12.

²⁰ *Commission of the EC. Association Agreements with the Countries of Central and Eastern Europe: A General Outline*. - COM (90) 398 final. - 27.08.90. - P. 4.

²¹ Sedelmeier U. *The European Union's Association Policy towards Central Eastern Europe*. The Working Paper No. 7. - Falmer: Sussex European Institute. - 1994. - P. 9.

²²Žr.: Kramer H. *The EC's Response to the "New Eastern Europe"* // Journal of Common Market Studies. - 1993. - Vol. 31. - No. 2. - P. 213-244; Brada J. C. *Regional Integration versus Integration into the World Economy: The Choices for Central and Eastern Europe* // The World Economy. - Vol. 17. - No. 4. - July 1994. - P. 603-614.

²³Commission of the EC. *EC Bulletin*. - April 1991. - No. 4. - P. 43.

²⁴Brussels Opens Its Door to Trade with Eastern Europe // The Financial Times. - 19 April 1991. - P. 2.

²⁵Commission of the EC. *25th General Report on the Activities of the European Communities 1991*. - Luxembourg: Office for the Official Publications of the EC. - P. 258.

²⁶Ibid.

²⁷Baltijos valstybių situacija dėl kai kurių priešasčių buvo gana specifinė. Tačiau šio darbo kontekste tai nėra svarbu, kadangi asociacijos supratimo ir tikslų prasme joms kelią jau buvo pramynusios Višegrado šalys.

²⁸Commission of the EC. *EU Bulletin*. - December, - 1992. - No. 12. - P. 37.

²⁹Sedelmeier U., Wallace H. *Policies towards Central and Eastern Europe* // Wallace H., Wallace W. (eds.). Op. cit. - P. 375.

³⁰Grant C. *Delors: Inside the House that Jacques Built*. - London: Nicholas Brealey Publishing: 1994. - P. 182.

³¹Sedelmeier U. Op. cit. - P. 25.

³²Žr.: Kramer H. Op. cit. - P. 213-244; Kennedy D., Webb D. E. Op. cit. - P. 1102-1103; Rollo J., Smith A. *The Political Economy of Eastern European Trade with the European Community: Why So Sensitive?* // Economic Policy. - 1993. - Vol. 16. - 467-473; Sedelmeier U., Wallace H. Op. cit.

³³Žr.: Kolankiewicz G. *Consensus and Competition in the Eastern Enlargement of European Union* // International Affairs. - 1994. - Vol. 70. - No. 3. - P. 477-495.

³⁴Mastropasqua C., Rolli V. *Industrial Countries' Protectionism with Respect to Eastern Europe: The Impact of the Association Agreements Concluded with the EC on the Exports of Poland, Czechoslovakia and Hungary* // The World Economy. - Vol. 17. - No. 2. - P. 151-171.

³⁵Commission Opens Doors for E. Europe // The Financial Times. - 6 May 1993. - P. 3.

³⁶Sutton M. *France and the European Union's Enlargement Eastwards* // The World Today. - August - September 1994. - P. 153-156.

³⁷Commission of the EC. *EU Bulletin*. - No. 6. - June 1993. - P. 12-14.

³⁸Ibid. - P. 13.

³⁹Sedelmeier U. Op. cit. - P. 23.

⁴⁰Mastropasqua C., Rolli V. Op. cit. - P. 166-168.

⁴¹Sedelmeier U. Op. cit. - P. 2.